המגזר החרדי כמחולל צמיחה במדינת ישראל 🔍 אתגרים וחסמים

written by יעקב פלבינסקי | 13.05.2024

פתיח

מסמך זה נכתב במסגרת פרויקט ישראל 2.0, בהובלת פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל. לפרויקט יש שלושה שלבים עיקריים: בשלב ראשון יופצו מסמכים הממפים את עיקרי האתגרים והבעיות בנוגע לנושאים השונים המטופלים בפרויקט. בשלב השני יופצו מסמכים המציגים את ניתוח המשמעויות, ההמלצות והמענים לאותם נושאים. בשלב השלישי יגובש מסמך אינטגרטיבי לכלל הנושאים.

מסמך זה נכתב במסגרת אשכול החרדים, שבו נדון בהרחבה במנעד סוגיות הקשורות לקשרים של ישראל עם החברה החרדית, כולל אתגר הגיוס וההשתלבות בחברה הכללית.

רקע

הציבור החרדי מונה כ-1.335 מיליון איש, שהם 13.6% מהאוכלוסייה בישראל[1]. מאפייני הצמיחה הייחודיים של הציבור החרדי, לרבות קצב גדילה הנחשב למהיר ביותר בקרב המדינות המפותחות, הופכים אותו למשמעותי ובעל חשיבות מכרעת לעתידה של מדינת ישראל. בשנת 2030, תוך שש שנים בלבד, האוכלוסייה החרדית צפויה להוות כ-16 אחוזים מכלל אזרחי ישראל[2]. אלה נתונים משמעותיים המחייבים מבט מפוכח וצופה פני עתיד.

רתימה חכמה ומכבדת, תוך התחשבות באורח החיים ונתינת דעת על החששות המוצדקים בראייה החרדית, של העוצמה החרדית ומאפייניה הייחודיים, דוגמת קהילתיות, המהווים מכפיל-כוח חברתי-כלכלי, בכוחה להניע צמיחה משמעותית שתשפיע לחיוב על המשק הישראלי ותאחה את הקרעים החברתיים המתרחבים. מאידך גיסא, המשך ההתבצרות ההדדית בתוך מבצר עקרונות מדמם והבנה לקויה של תפיסת העולם החרדית יובילו את הפוטנציאל האדיר הזה

לאבדון לשנים רבות קדימה. בהיבט הזה, התקופה הנוכחית הרת גורל. היא תקבע את עתיד המדינה לדורות.

במיפוי מקרו של האתגרים בראייה הישראלית, ניתן להצביע על שלושה אתגרים מרכזיים: גיוס אתגר ביטחוני; שוק התעסוקה אתגר כלכלי; והיבדלות אתגר חברתי. כל אחד מאתגרי המקרו משליך על רעהו, וכולל בתוכו תת-אתגרים. לדוגמה, אתגר ההיבדלות החברתי הוא אחד מחסמי הגיוס שיוצר את האתגר הביטחוני, שגם הוא בפני עצמו מהווה אתגר חברתי בגלל אי-השוויון. למעשה **זהו משולש שבו כל צלע תומכת ברעותה**. מסיבה זו, מענה או התייחסות לאחת הצלעות ישפיעו גם על יתר הצלעות. גם אם לא יהיה זה מענה מושלם, בוודאי מענה חלקי עשוי לסלול את הדרך לפתרון עתידי שייטיב עם כולם.

לפיכך, החפצים בטובתה של מדינת ישראל נדרשים לעסוק בנושא בכובד ראש. הפעולות כיום תקבענה את עתידה של מדינת ישראל, יכולתה להתקיים, צביונה וחוסנה האזרחי. במידה רבה ניתן לומר שהנושא החרדי הוא אחד הנושאים החשובים, המכריעים והבוערים שקיימים במדינת ישראל של אחרי 7 באוקטובר 2023. במסמך זה נתמקד במאפייני האתגר ובמיפוי בעיות היסוד.

גיוס

מאז מתקפת הטרור האכזרית של ארגון הטרור חמאס עלה נושא גיוס החרדים לכותרות משתי סיבות עיקריות: הראשונה, צורך מלחמתי מחסור בכוח אדם לוחם ותומך לחימה, שנוצר מריבוי האתגרים הביטחוניים הניצבים לפתחה של ישראל. הסיבה השנייה הינה צורך חברתי סוגיית ה"שוויון בנטל", שחפצה לראות את כל אזרחי ישראל שווים ומתגייסים להגנת המדינה.

החרדים, מבחינתם, רואים בגיוס לצה"ל איום קיומי על אורח החיים הייחודי ופגיעה מסתמנת בעולם התורה.

במיפוי החסמים הגדולים של הגיוס ניתן לכלול את **התקבעות המצב** לאורך השנים כמובן מאליו; **חשש מהידרדרות רוחנית** בקרב החברה החרדית, שמושתתת על יסודות ההתבדלות שתכליתם לשמר את אורח החיים החרדי (התערבות של גוף חיצוני, במקרה של צה"ל גם גוף מחנך ["כור היתוך"], מערערת את תפיסת היסוד הזאת); **פגיעה בעולם התורה,** המבוסס על אמונה חזקה שההגנה האמיתית ניתנת על ידי התורה וכי גיוס המוני יפגע ב"שבט לוי" האמון על לימוד התורה[3]; **התנגדות אידאולוגית** של הציבור שמיסודו אינו תומך רעיונית במפעל הציוני (החלק הפעיל, בוודאי במסגרת הגוף הכי ציוני, מייצג הסכמה עם הרעיון והאידיאל שהיהדות החרדית התנגדה לו עוד באירופה שלפני קום המדינה); **נושאים טכניים** מהותיים כמו דרישה לבסיסים ושירות בהפרדה מלאה, כשרות מהודרת לפי מנהגי הקהילות, ביצוע פעולות בכפוף לפסק הלכתי מרבני הציבור החרדי (הלכות מלחמה), ויתור על טקסים ממלכתיים בשל אי-ההזדהות עימם ועם אופיים, שלעיתים קרובות אינו תואם את הרוח החרדית, בעיית הגיל (בגיל גיוס צעירים חרדים רבים כבר מאורסים); **היעדר אמון** הנובע מכך שלאורך שנים נושא הגיוס נחשב לעניין פוליטי[4];

שימור הזהות החרדית – סעיף זה הינו בליבת הוויכוח האידאולוגי על הגיוס. הרבנים, והפוליטיקאים החרדים בשליחותם, שוללים גיוס חרדים גם עבור נערים שאינם לומדי תורה בהיקפים המצופים מהם. במקרי קצה, לאותם נערים עצמם אין מניעה אידאולוגית מגיוס, אך הרבנים רואים בכך סכנה לזהותם העתידית כחרדים. מחוץ לעולם החרדי, ואף בשוליים החרדיים, יש הרואים בכך גם ניסיון של פוליטיקאים לשמר את כוחם הפוליטי.

עובדות אלה יוצרות את המציאות הנוכחית שבה חרדים כקולקטיב – לרבות חוגים שכן מעורבים בשוק התעסוקה בשיעורים גבוהים, כמו החסידים – אינם חלק מהמאמץ המלחמתי הפיזי. בנוסף, הכרזת המלחמה על החרדים, המתפרשת כקריאת תיגר על אורח חייהם ואמונתם, מביאה להתבצרות גדולה יותר בעמדות. נושא השילוב נתפס בעיניהם, בצדק מזווית מבטם, כניסיון לכפות על הציבור לשנות את אורח חייו.

שוק התעסוקה

בניגוד לדעה הרווחת על כך ש"חרדים אינם עובדים", נתוני הלמ"ס בשנת 2023 מוכיחים כי רוב הציבור החרדי עובד (68.4%). זהו נתון גבוה במיוחד לעומת שנים קודמות, ומצביע על עלייה ברורה בנתוני התעסוקה של המגזר החרדי. בפילוח לפי גברים ונשים, האחרונות עובדות בשיעור גבוה במיוחד של 81%, ומקרב הגברים 55.5% עובדים. חשוב לציין שמדובר בנתונים גבוהים מאלה של המגזר הערבי, וכן שמשפחות רבות – בעיקר מהזרם הליטאי – בוחרות במודע שרק אחד מבני הזוג יפרנס. משקי הבית מפרנסים את עצמם, אם כי תחומי העיסוק שונים ובולטים עם פער ניכר מהמגזר הכללי בעיקר בתחומי החינוך שבהם השכר אינו גבוה ולא נחשב יצרני[5]. עם זאת, ישנם מקצועות כמו שירותי בריאות, רווחה וסעד, וכן פעילות בנדל"ן ומסחר, שבהם הגברים החרדים בולטים על פני גברים מהאוכלוסייה הכללית.

האתגרים הגדולים של הכלכלה בהיבט החרדי הם: **תחום הפריון** – היעדר השכלה רלוונטית או בכלל משפיעים על כושר ההשתכרות וההשתלבות בשוק העבודה המודרני, **ושיעור הגברים העובדים הנמוך** – תוצאה של בחירה בלימודים תורניים וחסמים מוקדמים כמו חובת הגיוס שאינה מאפשרת לעבוד בגיל צעיר, מה שגורם לדלג על רכישת מקצוע כי יש כבר הכרח לפרנס משפחה בת כמה נפשות. בפילוח של האוכלוסייה החרדית, ניתן להעריך שהנתון מושפע לא מעט מהמגזר הליטאי, אך כמובן לא רק, שבו אחוז הלומדים גבוה בהשוואה לאחוז העובדים. חשוב לציין בהקשר זה שדווקא היעדר ההכשרה דוחף רבים לעולם היזמות.[6]

האתגרים נובעים מכמה סיבות: **דגש על לימודים תורניים** הגורם להיעדר השפה האנגלית ובקהילות מסוימות מביא לאיסור על לימודים אקדמיים, המונעים כישורים נדרשים בעולם העבודה המודרני; **אי יכולת לצאת לעבוד** בגלל חסם הגיוס בגיל המשמעותי והקריטי ביותר שרבים מחפשים בו אפיקי הכנסה; **היעדר אמון** בשל התפיסה כי רצון המדינה הוא לשנות חרדים ולא לשלבם; **מעסיקים שחוששים מהעסקת חרדים** ויעדיפו אחרים על פניהם (חשש מכך שיצטרכו להתחשב בהם מבחינת כשרות, מתנות לחגים, מקומות בהפרדה, אירועים משותפים,

התחשבות במרחב הציבורי ואי נעימות כללית כתוצאה מאי-לחיצת ידיים בין גברים לנשים וכדומה); **היעדר תנאים תואמים** לאורח החיים (מחשבים ללא חסימה, חללי עבודה משותפים לגברים ונשים, בעיות כשרות וכדומה).

במבט רחב יותר על סעיף החשש מהעסקת חרדים, חשוב לציין כי גם אלה שרוצים להתפרנס, ויש לא מעט כאלה, נתקלים בקושי בהיבט התעסוקתי. מעודדים אותם לרכוש השכלה באמצעות תוכניות ייעודיות, אבל התעסוקה עצמה רוויית חסמים. כמעט כל אדם בישראל מכיר את סיסמת ה"שילוב", אבל כשזה מגיע אליו הוא אינו רוצה למשל לראות חרדים שבאים לגור בשכונה שלו. גם כשמדובר במעסיקים, זה אולי יפה מאוד לדבר על משרות פנויות במשק, אבל אף אחד אינו מדבר על כמה מהם אינם מעוניינים כלל להעסיק חרדים. רבים מאלה שרוצים להיות חלק משוק התעסוקה כדי לפרנס את משפחתם נתקלים בקשיים רבים להתקבל לעבודות במקומות עבודה שאינם ייעודיים למגזר.

היעדר היכרות עם המגזר גורמת למעסיקים רבים להירתע מהעסקתו. בעבר העיד בפניי מעסיק שהוא אינו מעוניין בחרדים אצלו מהסיבה שהם "ידרשו לעבוד בהפרדה וידירו נשים". אמירה זו אינה מקרית: בדיון אצל רה"מ משנת 2010 בנושאי תעסוקת חרדים, הובא הנתון כי 95% מהמעסיקים במגזר העסקי מעריכים שיהיה קשה לשלב עובדים חרדים במקומות עבודה. לדבריהם, מכיוון שאין הפרדה בין נשים לגברים. הם למעשה לא עשו את החשבון הפשוט שעובד חרדי שהגיע עד אליהם ורוצה לעבוד דווקא אצלם, מטבע הדברים לא יהיה כזה שידרוש דברים כאלה. הוא מודע היטב לכללי המקום שאליו הוא מנסה להתקבל. אבל הבעיה המשמעותית באמת היא שהחרדי הזה לא יקבל אפילו את ההזדמנות לומר זאת[7].

אלה גורמים לרבים לבחור באפשרויות כמו **עבודה תורנית** הכוללת מלמדים בחיידר, סופרי סת"ם, עורכי ספרים, חונכי צעירים תורניים וכדומה[8], או לחילופין ב**התפשרות על מקום עבודה** משום שרבים יעדיפו להתפשר על תנאי שכר הולמים כדי להישאר אצל מעסיקים מקרב המגזר (שאף עשויים לנצל עובדה זו כדי לשלם שכר נמוך).

התבדלות

הציבור החרדי מצליח לשמר את אורחות חייו בין היתר בזכות התבדלותו מהחברה הכללית והגבהת החומות החוצצות בין המגזרים. הוא מאפשר את התנאים לשימור אורח החיים הייחודי ויוצר חברה הומוגנית שחולקת אידיאלים משותפים של הקפדה בלתי מתפשרת על קיום מצוות וביסוס החיים על לימוד תורה. המציאות מוכיחה שההתבדלות מצליחה לשמר את אורח החיים הזה וחוצצת בינו לבין רוחות המודרניזציה והקדמה שנושבות ומשפיעות על העולם המערבי.

אומנם החומות שמקיפות את המגזר החרדי מוכיחות את עצמן לאורך השנים, אך הן יוצרות גם אתגרים פנימיים וחיצוניים. לא נעסוק במסגרת זו באתגרים הפנימיים שבהם עוסקים מיטב אנשי הרוח והחינוך בתוך המגזר.

ההתבדלות החרדית יוצרת אתגר חיצוני בכמה מובנים: קושי תעסוקתי, היעדר ייצוג הולם בתקשורת היוצר תדמית שלילית, העצמת הקיטוב החברתי בגלל חוסר היכרות, הימנעות מהשתתפות באירועים וטקסים לאומיים, מעורבות מסוג שונה שמתפרשת לא נכון והשפעה שלילית על ההשתלבות בתחום הביטחוני. כל אלה יוצרים יחד אתגר חברתי משמעותי המשפיע ישירות גם על הביטחון הלאומי.

בנושא זה תמיד יישארו חיכוכים וחילוקי דעות צורמים בין המגזרים בישראל. הוויכוח על משמעותה של המדינה היהודית, לרבות המרחב הציבורי בשבת, כשרות, הרבנות הראשית, דוכני הנחת תפילין כל אלה למרבה הצער יוסיפו ללוות את החברה הישראלית עד שתימצא הדרך להרחיב את המכנה המשותף ואת בסיס ההסכמות לחיים משותפים בצל השוני שבין הקהילות. זה יוכל להתממש עם היכרות קרובה והפחתת מפלס השנאה שיתאפשרו עם יישום חזון כללי שמבין את המבט החרדי ומתייחס אליו בכבוד הראוי בשלושת נושאי הליבה שבהם עסקנו.

סיכום

צמיחתו של הציבור החרדי וחלקו היחסי באוכלוסייה, שהולך ומתרחב, יכולים להשפיע לחיוב על צמיחתה הכלכלית והחברתית של ישראל אם רק ילמדו להקשיב לרחשי ליבו ולדבר עימו בגובה העיניים. להבין את חששותיו, לכבד את אורחות חייו ולפעול עימו ולא מעליו. כמו בכל חילוקי דעות נדרשים גם ויתורים, ועל מדינת ישראל לבחור בחוכמה וברגישות את מלחמותיה. השאיפה לאבסולוטיות עשויה לשלול מישראל דברים חיוביים שהיה ניתן להשיגם אילו היו עוסקים בטובתה של המדינה בלי לערב שיקולים פוליטיים. ישנה כברת דרך לעשות, והיא מתחילה בהבנת החששות שהובאו לעיל ובמיפוי הצרכים האמיתיים של מדינת ישראל ליצירת עתיד משותף וטוב יותר.

[1] שנתון החברה החרדית 2023, לי כהנר וגלעד מלאך, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ע"פ הערכות הלמ"ס.

[2] כנ"ל.

[3] תפיסה זו של "תורה מגנא ומצלא" מחולקת הן לאמונה שלימוד מהווה פעולה אקטיבית של הגנה, והן לאמונה שהוא מהווה את הבסיס לקיום של העם היהודי. ללא לימוד התורה, אין משמעות לקיומה של מדינה יהודית.

[4] הצבא היה בתהליך של קיצורי שירות ודגל במדיניות של "צבא קטן וחכם", שלמעשה שמט את הטיעון של הצורך המבצעי בחרדים. גם כיום ישנה תחושה רחבה שמדובר בנושא לניגוח פוליטי ולא ברצון אמיתי לראות חרדים בצה"ל. בנוסף, הרוח הפרוגרסיבית הנושבת בצה"ל אינה מסייעת לשיכוך תחושת חוסר האמון והמרחק האידאולוגי בין הצדדים. https://www.inn.co.il/news/256235-

[5] גם אם החינוך בפני עצמו אינו נחשב יצרני מבחינה כלכלית, השפעתו משליכה באופן רחב גם על ההיבט הכלכלי עם השפעה על היקפי הפשיעה לדוגמה.

[6] יזמות עסקית בציבור החרדי, משרד הכלכלה והתעשייה, אוגוסט 2019 (מעניין לציין שחברות ישראליות רבות הינן בבעלות אנשי עסקים חרדים. ברשימה חלקית ניתן למנות את אל על, אושר עד, איקאה, טאצ', חברות נדל"ן רבות וכדומה).

[7] פרסמתי את הדברים ב"גלובס", 2021, תחת הכותרת "הממשלה מנסה לכפות על חרדים לצאת לעבוד, אך לא בטוח שיהיה להם איפה". https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001378148

[8] לפי שנתון החברה החרדית 2023 של המכון הישראלי לדמוקרטיה, בשנת 2022 כ-29% מהגברים החרדים העובדים עסקו בחינוך, שהוא נתון גבוה במידה ניכרת מהיקף הגברים הלא-חרדים העוסקים בתחומי החינוך.